

Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj

SANDRA PRLENDA*
Centar za ženske studije
Zagreb, Hrvatska

Izvorni znanstveni članak
UDK:364.4:305
Primljeno: rujanj 2005.

Članak donosi pregled povijesti karitativnog i socijalnog rada čije su nositeljice bile žene na području Hrvatske od kraja 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata. Naznačeni su društveno-ekonomski preduvjeti ulaska žena u javnu sferu, u kojoj su u karitativnoj djelatnosti žene našle produžetak svoje tradicionalne skrbičke uloge. Krajem 19. stoljeća pripadnice višeg građanskog sloja bavile su se karitativnim, humanitarnim i kulturnim radom u gospojinskim (ženskim) društvima, da bi se kasnije ženske udruge postupno demokratizirale i specijalizirale za uže definirane aktivnosti.

Drugi dio članka donosi rezultate istraživanja na izvornoj arhivskoj građi o nekim prvim oblicima modernog socijalnog rada. Zaštitnice djevojaka (1927.-1947.) bile su udruga građanki nastala na feminističkim načelima s ciljem borbe protiv prostitucije. U suradnji s međunarodnom federacijom istovrsnih udruga i sa sličnim domaćim civilnim inicijativama, članice su nastojale primijeniti metode socijalnog rada sa štíćenicama, prije svega preventivan rad, savjetovanje, podršku i edukaciju. Kao prve profesionalne socijalne radnice u Zagrebu su bile zaposlene sestre pomoćnice i učiteljice gradskih dječjih skloništa. Dvije su skupine imale različito obrazovanje i radne uvjete, pa je i njihov profesionalni identitet bio različito razvijen.

Ključne riječi: povijest socijalnog rada, žene, karitativne udruge, žensko organiziranje, metode socijalnog rada u povijesti.

UVOD

Profesija socijalnog radnika u Hrvatskoj je etablirana od 1952. godine, kad je osnovana Viša stručna škola za socijalne radnike. Ona ima svoju pretpovijest u karitativnoj, humanitarnoj i socijalnoj djelatnosti članica i članova različitih udruga civilnog društva, koje svoj procvat u Hrvatskoj doživljaju od kraja 19. stoljeća pa do Drugog svjetskog rata, te profesionalnih skupina koje su na rubovima svoje osnovne djelatnosti prelazile na područje socijalne skrbi. Dok su brojni oblici pruža-

nja socijalne skrbi bili plod suradnje žena i muškaraca, posebno u dobrotvornim društvima (ali s izraženom podjelom poslova po spolu), nositeljice nekih inicijativa bile su isključivo žene. To se odnosi na raznovrsna ženska udruženja, kao i na profesije poput učiteljica i sestara pomoćnica te na redovnice. Kako bi se rasvijetlio proces profesionalizacije socijalnog rada i specifičnog mjesta žena u tom procesu, potrebno je istražiti različite oblike djelovanja žena, s posebnim težištem na problemima dobrovoljnosti i novčane valorizacije tog

* Sandra Prlenda, Centar za ženske studije/Centre for Women's Studies, Berislavićeva 12, 10000 Zagreb, Hrvatska/Croatia, sandra@drives.hr

rada, koji proistječu iz povijesnog društveno-ekonomskog konteksta čiji je dio i opća emancipacija žena. U prvom dijelu članka bit će naznačeni osnovni preduvjeti znatnijeg angažiranja žena na području organizirane javne socijalne skrbi na području Hrvatske, a zatim će biti predstavljeni neki rani oblici humanitarnog i socijalnog rada čije su nositeljice bile žene, od karitativnog djelovanja gospojinskih odbora, preko socijalnog rada dobrovoljki u nevladinim udrugama, do sudjelovanja članica pojedinih profesionalnih skupina (učiteljica, sestara pomoćnica) u pružanju socijalne skrbi u organizaciji države odnosno lokalne uprave. Promatrano je razdoblje izgradnje modernog građanskog društva u Hrvatskoj, od druge polovice 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata, a obrađena izvorna građa odnosi se na grad Zagreb.

ŽENE I SKRB – OD PRIVATNOG DO JAVNOG

U tradicionalnoj rodnoj podjeli rada, skrb za djecu, bolesnike i starije osobe predstavlja zadatak žena, bilo da su ga obavljale u privatnom obiteljskom krugu ili na razini manje lokalne zajednice, ili, pak, u okviru povijesnih socijalnih i zdravstvenih institucija poput sirotišta, ubožnica i bolnica. U njima su, u katoličkim zemljama, ponajprije djelovale redovnice kao žene specifičnog statusa. S razvitkom građanskog društva i jačanjem bogatijeg građanskog sloja u drugoj polovici 19. stoljeća, i na području Hrvatske učvršćuje se filantropski oblik sudjelovanja imućnijih građana u razvoju kulturnih institucija, ali i u socijalnoj zaštiti (Parnica, 2000.). Ona se ostvaruje putem zaklada, od manjih privatnih zaklada

namijenjenih uzdržavanju članova obitelji i stipendijalnih zaklada, do velikih zaklada pomoću kojih su osnovane važne socijalne institucije kao što su sirotišta i domovi za nezbrinutu djecu, primjerice u Požezi (Zaklada biskupa Alagovića, 1835.), Osijeku (Huttler-Kohlhiffer-Monspregerova zaklada, 1870.) i Zagrebu (Zaklada baruna E. Jelačića Bužimskog, 1882.). Inicijativa građana očituje se i u sve brojnijim dobrotvornim društvima, koja svoj procvat, usprkos nepovoljnim političkim i ekonomskim prilikama, doživljavaju u razdoblju između dva svjetska rata.¹ U njihov se rad uključuju i žene, u mješovitim i u posebnim ženskim društvima, što je dio procesa ženske emancipacije obilježenog izlaskom žena u javnost, postupnim izlaskom iz statusa maloljetnica i osvajanjem statusa punopravnog građanina.² Sudjelovanjem u privatnim inicijativama i aktiviranjem u novim laičkim profesijama na području socijalne skrbi žene i dalje ostaju njezine osnovne nositeljice. Pritom je njihov rad na pružanju skrbi i dalje često neplaćen, a borba za punu profesionalizaciju zapriječena diskriminatornim odredbama obiteljskog i radnog zakonodavstva.

Naime, vrlo kasno, tek krajem 19. i početkom 20. stoljeća, žene na području današnje Hrvatske dobile su pravo da mogu biti testamentarni svjedoci, tutorice vlastitoj djeci nakon muževljeve smrti ili svojoj izvanbračnoj djeci. U Hrvatskoj i Slavoniji još između dva svjetska rata na snazi je bio Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine, a samo u Dalmaciji isti sa novelama iz 1914., 1915. i 1916. godine, po kojima je žena mogla biti staratelj i testamentarni svjedok. Pored konfesionalnog braka tada

¹ Najpotpuniji popis dobrotvornih društava može se naći u tematskom vodiču Hrvatskog državnog arhiva *Pravila društava* (2000.). Među dobrotvornim društvima navedena su "razna uzajamno podupirajuća društva, radničke zadruge, društva za podupiranje sirotinje, mjesna udruženja ratnih invalida, siromašnih đaka, gospojinska dobrotvorna društva i slično".

² Potpunu zakonsku ravnopravnost žene u Hrvatskoj i Jugoslaviji postigle su tek 1946. godine.

je bio uveden i tzv. građanski brak po nuždi. Još između dva svjetska rata udate žene imale su ograničenu poslovnu sposobnost i bez muževljeve dozvole nisu mogle slobodno raspolagati svojom imovinom, sklapati ugovore niti se baviti profesionalnom ili javnom djelatnošću. Na tržištu rada bile su suočene s diskriminatornim odredbama kojim je legitimirana umanjena plaća za isti rad u odnosu na muškarce (odnosile su se, primjerice, na udate žene u državnoj službi za vrijeme Kraljevine Jugoslavije), a iz viših činovničkih položaja u državnoj upravi, sudstvu i bankarstvu bile su potpuno isključene (Peić-Čaldarović, 1999.-2000.:69-71). 1921. godine 88% ženskog stanovništva bavilo se poljoprivredom, a najveći dio zaposlene radne snage u gradovima činile su nekvalificirane radnice i kućne pomoćnice, koje su stizale sa sela osiromašenog agrarnom krizom i neriješenim pitanjem seljačkih dugova. U takvim okolnostima žene predstavljaju istodobno i slabijeg člana društva kojem treba zaštita, i tradicionalnu nositeljicu uloge skrbnice. Stoga pored brige za siromašnu i nezbrinutu djecu, kojoj je posvećivano najviše energije, jedan dio ženskih inicijativa na području socijalne skrbi i organiziranja predstavlja u stvari oblik samopomoći i ženske solidarnosti. To bi se, štoviše, moglo reći i za dnevnu skrb siromašne djece zaposlenih radnica i bolesnih majki (posebno oboljelim od tuberkuloze, vrlo raširene među radničkim slojevima).

Razlika između dvije skupine žena, onih koje pomoć pružaju i onih koje je primaju stoga je na početku izrazito klasna. S razvojem i ekonomskim jačanjem građanske klase u drugoj polovici 19. stoljeća, supruge iz bogatijih građanskih obitelji unajmljuju profesionalnu pomoć za vođenje domaćinstva, što im ostavlja dovoljno vremena za dokolicu koju će ispuniti međusobnim dru-

ženjem i izlaskom u javnost. Isprva to čine u okviru salona shvaćenog kao polujavni prostor (Sklevicky, 1984.:415), s vlastitom inicijativom na onim područjima koja su im u tradicionalnom patrijarhalnom poretku najbliža, a to su karitativna djelatnost te kulturni (nacionalni) rad, za kojeg je bilo poželjno da bude podržavalački i više interpretativan nego kreativan. Prve gospojinske odbore, koji se u Hrvatskoj javljaju od sredine 19. stoljeća, vode supruge bogatih trgovaca i plemića. U Zagrebu su prvo gospojinsko društvo, Frauen-Verein, osnovale 1855. godine, uz nadbiskupa Jurja Haulika, banica Sofija grofica Jelačić i Sidonija Rubido, a bavile su se pomaganjem siromašnoj djeci. Društvo je uzdržavalo zavod za siromašnu predškolsku djecu zaposlenih roditelja, takozvano pjestovalište. Potkraj stoljeća osnivaju se gospojinska društva i u drugim gradovima (Osijek, Karlovac, Požega, Vinkovci, Bjelovar, Slavonski Brod), a gospojinski odbori bili su posebno aktivni za vrijeme bosanskohercegovačkog ustanka 1875. godine, kad su se angažirali na prikupljanju pomoći za izbjeglice i sudionike ustanka (Benyovsky, 1998.). Ovakva filantropska djelatnost imala je izrazitu komponentu društvenosti unutar okvira građanskog sloja. Članice društava bavile su se organiziranjem čajanki, plesova i tombola na kojima su se prikupljali dobrovoljni prilozima te se ta pomoć kasnije dijelila siromašnoj školskoj djeci u obliku cipela, odjeće i sličnog na svečanim dodjelama, obično o Božiću. Dobrotvorna društva bila su organizirana i na vjerskoj i etničkoj osnovi. Postojala su katolička, pravoslavna (zadruga Srpkinja), židovska i evangelička društva i zadruga, usmjerena na skrb za siromašne pripadnike vlastite zajednice i jačanje vjerskog odnosno etničkog identiteta i osjećaja pripadnosti zajednici.³

³ Više o židovskim ženskim organizacijama vidi u Švob, 1998. Članak donosi i imenik gospojinskih društava u Hrvatskoj i Slavoniji preuzet iz Strossmayerova kalendara za 1908. godinu, koji sadrži imena 54 društava i zadruga, većinom vjerskog i etničkog određenja.

Pored pripadnica višeg sloja, u rad društava sve se više uključuju i učiteljice. Poziv učiteljice bio je prva profesija koja je omogućavala relativno sigurno i stabilno zaposlenje ženama iz srednje klase i ekonomsku neovisnost neudanim ženama. Međutim, država ih je diskriminirala zabranjujući im da se udaju, osim za učitelja, sve do 1938. godine. Istodobno, učiteljice su bile angažirane i na području socijalne skrbi, no često je to bio neplaćen rad kojeg su obavljale organizirane u dobrotvorna društva. Najpoznatija je bila Udruga učiteljica, osnovana 1904. godine, s vrlo aktivnom sekcijom Naša djeca za sistematsku socijalno-zdravstvenu zaštitu djece, a uzdržavale su i Dječji dom. U okolnostima nedovoljnog broja od države podupiranih socijalnih ustanova, udruga je postala "intelektualnom radionicom za stjecanje dobrotvornih priloga koji su sponzorirali rad prvih pravih ustanova socijalne pomoći: sirotišta, dječjih domova, obdaništa, skloništa i bolnica" (Peić-Čaldarović, 1997.:499). Učiteljice i učitelji bili su i povjerenici Lige za zaštitu djece, koja je, preimenovana u Ligu za zaštitu obitelji mobilizovanih vojnika, bila najzaslužnija za brzo organiziranje pomoći u Zagrebu tijekom Prvog svjetskog rata. Gradska je uprava bila nesposobna sama organizirati efikasnu pomoć pri prehranjivanju obitelji mobiliziranih vojnika, pa je Ligi povjerila rad na prikupljanju podataka o potrebitima i mobiliziranju bogatijih obitelji za pružanje

pomoći (Šilović, 1915.:5). Tijekom čitavog promatranog razdoblja razvidno je da se država na području socijalne zaštite u velikoj mjeri oslanjala na dobrovoljni rad i inicijativu svojih građanki i građana, zadržavajući za sebe krupnije mehanizme socijalne politike poput agrarne reforme i izgradnje sustava socijalnog osiguranja.⁴ Iz spomenute se Lige u međuratnom razdoblju pod vodstvom dr. Josipa Šilovića razvila Narodna zaštita, kao najvažnija paradržavna socijalna ustanova koja se bavila zbrinjavanjem zapuštene i socijalno ugrožene djece, koloniziranjem djece i odraslih iz glada zahvaćenih područja u plodne krajeve, pravnom zaštitom iseljenika i socijalno ugroženih te socijalnom propagandom (*Kako je osnovana...*, 1926., *Kalendar Narodne zaštite*, 1931.:115-120, Kolar-Dimitrijević, 1997.:89). Narodna zaštita djelovala je kao Savez dobrotvornih društava, od kojih je 60% otpadalo na ženska dobrotvorna društva i zadruge.⁵ Konačno, učiteljice su predstavljale i izvor radne snage za svakodnevne poslove u okviru dobrotvornih društava. Dobrotvornom društvu Prehrana Prosvjetno odjeljenje banske uprave dodijelilo je 1931. godine tri učiteljice za rad u upravi društva, održavanje kontakta sa članstvom te poslove nadzora u pučkoj kuhinji (DAZ 1029., sig. 5).

Naposljedku valja spomenuti da je karitativna i socijalna djelatnost bila sastavnim dijelom aktivnosti mnogih političkih, vjer-

⁴ Vidovdanski ustav iz 1921. godine sadržavao je četiri grupe socijalnih odredbi, koje su se odnosile na narodno zdravlje, radnu snagu, invalide i ratnu siročad i eksproprijaciju velikih posjeda i dokinuće feudalnih odnosa (Kosier, 1930.:7). Smatralo se da nositelj socijalnih prava nije pojedinac već "pojedini društveni redovi u svojim međusobnim odnosima", pa se socijalna prava javljaju kako bi se privredno slabiji redovi zaštitili od privredno jačih. Takva socijalna politika vidljiva je u strukturi Odjela za socijalnu politiku Banovine Hrvatske, koji se sastojao od šest odsjeka: općeg, statističko-demografskog, odsjeka za slabe zbog bioloških nedostataka, seljačkog, radničkog i iseljeničkog odsjeka. Više u *Godišnjaku Banske vlasti Banovine Hrvatske* (1940.:203-246). Budžet Odsjeka za socijalnu politiku Savske banovine predviđao je subvencioniranje privatnih ustanova i karitativnih društava, kao i smještaja djece, hendikepiranih i nemoćnih u javne i privatne zavode.

⁵ Od 158 ogranaka Narodne zaštite Saveza dobrotvornih društava navedenih u *Kalendaru Narodne zaštite* (1931.:124-125), 96 su izrijeком ženska (gospojinska) društva i zadruge, mahom u manjim sredinama. Pri sakupljanju dobrovoljnih priloga i upućivanju socijalno ugrožene djece na zbrinjavanje, Narodna se zaštita osobito oslanjala na učitelje i učiteljice te svećenike.

skih i kulturnih organizacija koje su okupljale žene. Političko organiziranje žena na klasnoj ili nacionalnoj osnovi provodile su političke stranke, poput Komunističke partije⁶ ili Hrvatske seljačke stranke (društvo Hrvatsko srce), a mobiliziranje na vjerskoj osnovi Katolička ženska sveza, Savez hrvatskih Orlica (kasnije Veliko križarsko sestrinstvo) i ostala katolička društva. Mnogobrojne podružnice i brojno članstvo imalo je društvo Hrvatska žena, koje su zbog izraženog nacionalnog programa vlasti i zabranjivale (1922. godine) (Benyovsky, 1996.). Ovaj oblik organiziranja tipski predstavlja "rad među ženama", odnosno mobiliziranje žena za podršku određenoj političkoj opciji ili radi jačanja vjerskog ili nacionalnog identiteta, što je primaran cilj ovih organizacija. On se ostvaruje programima kulturnog ili ekonomskog osnaživanja žena (preko analfabetskih i domaćinskih tečajeva, kulturnih, pa i sportskih aktivnosti, podupiranja školovanja i sličnog). U okviru ovih organizacija članice su se često bavile karitativnim i humanitarnim radom (prikupljanjem i dijeljenjem materijalne pomoći), no on ovdje predstavlja oblik agitacije za novo članstvo, sredstvo postizanja javne vidljivosti i jačanja kohezije među članicama kroz zajedničku aktivnost koja je primjerena ženama.⁷

Pored dobrotvornih društava čije su osnovne djelatnosti bile prikupljanje materijalne pomoći za siromašnu djecu i nemoćnike, održavanje pučke kuhinje te

organiziranje dječjih vrtića⁸, dakle obavljanje funkcija socijalne skrbi u vrijeme kad država to još nije sustavno provodila, neke su udruge svoje aktivnosti usmjerile na pomoć ženama. Tako je Gospojinska udruga za obrazovanje i zaradu ženskinjah u Hrvatskoj i Slavoniji (1900.) podupirala obrazovanje žena te je uzdržavala internat za siromašne djevojke iz unutrašnjosti. Ekonomskim osnaživanjem seoskih žena bavile su se Ženska udruga za narodno tkivo i vezivo iz Petrinje (1908.) i Ženska udruga za očuvanje i promicanje hrvatske seljačke umjetnosti i obrta iz Zagreba (1913.).⁹ Među svim ovim raznolikim oblicima karitativnog i humanitarnog rada samo se dio udruga specijalizirao za pružanje socijalne skrbi i odmakao od jednostavne karitativne djelatnosti (prikupljanje i dijeljenje materijalne pomoći), pa ćemo kod njih naći i prve primjere organiziranja socijalnog rada u modernom smislu. Od spomenutih organizacija takva je bila Narodna zaštita koja je pružala i pravnu pomoć svojim klijentima (iseljenicima, izvanbračnoj djeci), preko svojih povjerenika intervenirala u zajednici tamo gdje je bilo potrebno te se bavila delinkventnom mladeži. Na dosta skromnijoj razini na sličan je način djelovalo žensko društvo Zaštitnica djevojaka, za koje je bilo znakovito nastojanje za preventivnim djelovanjem, usmjerenost na jednu ciljanu skupinu (mlade žene) i uključenost u međunarodnu mrežu srodnih društava.

⁶ Pomaganjem i materijalnim zbrinjavanjem progonjenih članova radničkog pokreta, partijskih aktivista i njihovih obitelji bavili su se ilegalni odbori Narodne i Crvene pomoći u kojima su sudjelovale i mnoge žene.

⁷ Primjer takvog oblika mobiliziranja su spomenute katoličke organizacije Orlica i Križarica. Opširnije vidi Stanković (1944.) i Prlenda (2004.).

⁸ Popis zagrebačkih socijalnih ustanova te ženskih društava okupljenih u Jugoslavenskom ženskom savezu, iz kojeg je vidljiv raspon humanitarnih i društvenih aktivnosti, donosi *Almanah grada Zagreba* (1931.:249-260).

⁹ Više o simbiotskom karakteru suradnje žena iz različitih slojeva u ovakvim udrugama donosi Peić-Čaldarović (1997.:498). Autorica se u članku bavi ženskim strukovnim i profesionalnim udruženjima i analizira karitativnu i socijalnu komponentu nekih od njih.

PREMA MODERNIM OBLICIMA SOCIJALNOG RADA – PRIMJER ZAŠTITNICA DJEVOJAKA

Ubrzani razvoj socijalnih udruga između dva svjetska rata bez sumnje su potaknuli sve rašireniji socijalni problemi nastali kao posljedica ratnih djelovanja i remećenja gospodarskih tokova. Djelomično industrijalizirani gradovi nisu uspjeli apsorbirati sve pridošlice sa osiromašenog sela, pa se javlja povećana nezaposlenost. Žene su činile jednu četvrtinu radne snage u industriji, a većinom su se zapošljavale kao loše plaćene kućne pomoćnice. U takvim okolnostima i na području Hrvatske razvija se svodništvo i trgovina bijelim robljem koji, kao i danas, nisu poznavali državnih granica.¹⁰ Visokoobrazovane žene feministkinje bit će prve koje će na naše područje dovesti ideje borbe protiv prostitucije, posebno za promjenu zakona koji reguliraju to područje, i podupiranje žena koje bi mogle postati žrtvama trgovine ženama i svodništva. Suradivale su s međunarodnim feminističkim i abolicionističkim organizacijama, ali su bile otvorene i prema modernim metodama socijalnog rada koje su se koristile u sličnim europskim udrugama. U ovom dijelu članka bit će, na osnovu

izvorne građe, opširnije prikazan rad jedne takve udruge, Društva prijateljica mladih djevojaka (1927.), kasnije preimenovanog u Zaštitnice djevojaka, s posebnim naglaskom na njihove napore u primjenjivanju novih metoda rada, te njihova suradnja s drugim socijalnim udrugama građana.

Zagrebačko Društvo prijateljica mladih djevojaka, osnovano 1927. godine (od 1931. mijenja naziv u Zaštitnice djevojaka), primjer je autonomne organizacije ženske samopomoći u okvirima civilnog društva, s elementima prakse modernog socijalnog rada. Osnovala ju je skupina zagrebačkih žena više srednje klase, nastavnica, liječnica, odvjetnica i supruga uglednih građana¹¹, kao podružnicu Međunarodne federacije Prijateljica mladih djevojaka (*Fédération internationale des Amies de la jeune fille, Internationaler Verein der Freundinnen junger Mädchen*). Udruga Prijateljica mladih djevojaka osnovana je 1877. u Ženevi, a u ovom razdoblju sjedište Središnjeg ureda bilo je u švicarskom gradu Neuchâtelu, odakle je i stigla prva financijska pomoć za osnivanje zagrebačkog društva. Organizacija je inspiraciju crpila iz abolicionističkog pokreta¹², inicijative za ukidanjem zakona kojim je u pojedinim europskim zemljama

¹⁰ Problem prostitucije koja se javlja uslijed siromaštva i odlaska muškaraca u emigraciju u istočnoeuropskoj židovskoj zajednici te ženske organizacije koje su pomagale ugroženim ženama spominje i Švob (1998.:269).

¹¹ Neke od odbornica društva bile su: potpredsjednica Zora Mihalić (supruga umirovljenog bankog savjetnika), tajnica Lea Baneković, blagajnica i od 1936. godine predsjednica Hana Brovet, profesorica Ivka Bujas Miličević, Marija Magdić (ravnateljica ženske građanske škole), profesorica Ivka Mazzura, dr. Desanka Ristović (šef državne školske poliklinike), Gizela Falkner (supruga umirovljenog vijećnika bankog stola), Irma Katičić (supruga umirovljenog ministra zdravlja), Milka Gavrančić (predsjednica Udruženja jugoslavenskih žena i potpredsjednica Ženskog pokreta) i druge (DAZ, 779., sig. 14:121/31).

¹² Naziv "abolicionistički pokret" odnosi se na inicijativu za ukidanjem nekog zakona ili zakonom uređene prakse. Najpoznatiji abolicionistički pokret je onaj za ukidanjem ropstva u SAD. U ovom slučaju radi se o inicijativi za ukidanjem zakona koji su regulirali prostituciju. Pokrenula ju je engleska aktivistkinja Josephine Butler (1828.-1906.) s ciljem ukidanja odredbi o zaraznim bolestima u britanskom zakonodavstvu (*Contagious Disease Acts*). Po tim su odredbama sve prostitutke morale od države ishoditi uvjerenja da nisu zaražene veneričnim bolestima, što je rezultiralo neviđenim zloupotrebama. Bilo koji muškarac mogao je prijaviti bilo koju neudanu ženu kao prostitutku, na što bi je zdravstveni radnici priveli i podvrgli testiranju. Zatim bi joj izdali odobrenje da se može baviti prostitucijom, uništavajući joj tako reputaciju i šanse za dobivanje pristojnog posla. Slični zakoni postojali su u Francuskoj i Njemačkoj i u drugim zemljama, pa je abolicionizam postao međunarodnim pokretom. Osnovne informacije i literaturu o J. Butler može se naći na <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Wbutler.htm>.

regulirana prostitucija¹³, pa je i zagrebačko društvo Zaštitnica djevojaka bilo članom Međunarodne abolicionističke lige. Osnovna ideja društva bila je “da djevojkama, a i ženama, bez obzira na vjerske, narodnosne i društvene razlike, naročito onima koje radi zarade moraju ostaviti svoj dom, pruža prema potrebi zaštitu i savjet” (Pravila iz 1931., DAZ, 779., sig. 14). Krajnji cilj društva bilo je spriječiti da mlade žene, posebno nezaposlene, siromašne i pridošlice iz provincije, postanu žrtve trgovine ženama i prostitucije.

U tu su svrhu Zaštitnice 10. siječnja 1932. otvorile svoj Dom. Oslanjajući se na suradnju s mrežom sličnih udruženja, po netržišnim uvjetima unajmile su stan u tzv. Kukovića kući, u Gajevoj 28, tada najvećem zagrebačkom stambenom bloku u vlasništvu Zaklade Šandora Alexandra, osnivača dobrotvornog društva Prehrana. U trosobnom stanu s petnaest kreveta primale su na prenoćište ili dulji boravak putnice, studentice i sve ostale žene kojima je bio potreban siguran smještaj. U pozivu na otvorenje Doma navedeno je da je “namijenjen intelektualcima, studentkinjama, učiteljicama, uzgojiteljicama, javnim i privatnim namještenicama i drugim” (DAZ, 779., sig. 14:133/31), no ubrzo je odlučeno “da se primaju stanarke bez razlika starosti, te i kućne pomoćnice i radnice, ako su bezprikornog ponašanja” (DAZ, 779., sig. 1:24.2.1932.). Pored toga, 1930. i 1932. godine, u dvorani Radničke akademije, organizirale su nedjeljom popodne niz predavanja namijenjenih zagrebačkim radnicama, posebno kućnim pomoćnicama, na temu

trgovine ženama, zaštite od spolnih bolesti i tuberkuloze te popularno-znanstvena predavanja (DAZ, 779., sig. 2).

Sljedeće važno područje djelovanja bilo je savjetodavno. Iako Zaštitnice djevojaka nisu posredovale prilikom zapošljavanja, na zahtjev tražiteljica posla, mahom odgajateljica i kućnih pomoćnica, provjeravale su radi li se o ozbiljnim ponudama i obiteljima, odnosno pomagale “djevojkama da dolaze do namještenja koje ih neće ugrožavati ni zdravstveno ni materijalno ni moralno” (DAZ, 779., sig. 14:20/1934.). Provjeravale su i ozbiljnost bračnih ponuda iz inozemstva koje bi mogle biti zamka za djevojke. Iz sačuvane dokumentacije o intervencijama članica Zaštitnica djevojaka vidljivo je da su najveći dio njihovih klijentica činile djevojčice i djevojke bez roditeljske skrbi ili iz obitelji s poremećenim odnosima, često pridošlice sa sela, koje su smještale u dom ili im pomogle naći namještenje kao kućne pomoćnice. Intervenirale su u slučajevima povrede radničkih prava, pomagale u smještanju djevojčica bez roditeljske skrbi u dječje domove i skloništa, često im plaćajući opskrbinu ili školarinu iz vlastitih sredstava. U odgovoru na anketu gradskog Socijalnog odsjeka 1937. godine, društvo je svoje aktivnosti opisalo na sljedeći način: “U svakom slučaju izrabljivanja ženskih namještenica, za kojega saznademo, posređujemo bilo kod poslodavca bilo kod redarstva, posređujemo među djecom i roditeljima, među supruzima, preuzimamo najavljenju djecu koja sama putuju...” (DAZ, 779., sig. 15:12/1937.). Odvjetnica dr. Angelina Kaufmann, članica društva,

¹³ Prostitucija je bila regulirana, odnosno “reglementirana”, i u Hrvatskoj. *Određba kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu*, 1922. predviđala je toleriranje prostitucije kao nužnog zla pod strogim zdravstveno-redarstvenim nadzorom, koji je uključivao prijavu i upis u registar toleriranih prostitutki (‘očevidnost’, čl. 5), izdavanje iskaznice (čl. 14), ograničavanje kretanja (čl. 17-21), strogo reguliranje stanovanja “uličnih” i “kaserniranih” prostitutki (čl. 26-46) i zdravstveni nadzor (čl. 47-67). “Tajna” prostitucija i “bludilišta” trebala su se suzbijati. Odredbe su bile usmjerene suzbijanju veneričnih bolesti, ali liječnički pregledi klijenata nisu bili predviđeni.

davala je besplatne pravne savjete.¹⁴ Aktivna članica bila je i liječnica dr. Desanka Ristović, ravnateljica Školske poliklinike, kasnije supruga dr. Andrije Štampara, koja je korisnicama pružala zdravstvene savjete i nabavljala propagandne filmove o zdravlju iz Higijenskog zavoda za javna predavanja (vidi Majcen, 1995.). Kao i u nekim drugim sličnim društvima, i ovdje se radi o zametku timova koji će se od 1960. godine ustaliti u centrima za socijalni rad. Neke su inicijative ostale na razini prijedloga, ali ih je važno navesti kako bi se dobila potpunija slika o razini metodološke informiranosti u sektoru socijalne zaštite u Hrvatskoj tridesetih godina prošlog stoljeća. Primjerice, predsjednik suda za mladež i vijećnik Jovan iznio je Društvu prijedlog da članice posjećuju rasprave na sudu za mladež i pod svoju zaštitu uzmu svaka po dvije do tri djevojčice koje bi im se mogle obratiti u slučaju potrebe. (DAZ, 779., sig. 1:1929.). Na pokusu se zaustavila i kolodvorska služba, koja je inače bila osnovna djelatnost europskih društava Prijateljica mladih djevojaka. Agentice Društva na brojnim europskim kolodvorima pružale su informacije putnicama o mogućnosti smještaja u društvenom Domu i ostale korisne obavijesti, s ciljem da im se pruži sigurnost i spriječi da već prilikom dolaska u grad postanu žrtvom svodnika i kriminalaca. Na zagrebačkom kolodvoru Zaštitnice nisu mogle dobiti posebnu prostoriju, no pokusnu cjelodnevnu službu u organizaciji Zaštitnica djevojaka obavilo je deset Samaritanki (Samaritanke zajednice društva Crvenog križa) od 11. do 16. ožujka

1937. Zaštitnice su željele osnovati i zavod za obavješavanje, savjetovanje i namještenje, ali je broj članica društva opadao te to nije bilo moguće ostvariti.¹⁵

Dugogodišnja predsjednica društva Zaštitnice djevojaka (1927.-1936.) bila je dr. Milica Bogdanović, profesorica na Prvoj ženskoj gimnaziji i civilna aktivistkinja.¹⁶ Držala je predavanja o trgovini ženskim robljem i prostituciji i popularizirala djelo Josephine Butler, osnivačice abolicionističke lige (Bogdanović, 1928., 1929.). Sudjelovala je u međunarodnim konferencijama, a od sredine 1930.-ih posebno se angažirala na reformi karitativnog i socijalnog rada. Pored rada u Zaštitnicama djevojaka, osnovala je i Društvo za pomaganje sirotinje i suzbijanje prosjačenja (kasnije Socijalna zaštita), te sudjelovala u pokušaju organiziranja Radnih zajednica koje su trebale okupljati udruge srodnih ciljeva kako bi koordinirale svoj rad i učinile ga efikasnijim. U siječnju 1934. predstavnice Društva jugoslovenskih žena, Milka Gavrančić, Zaštitnica djevojaka, Milica Bogdanović, i Društva za individualni odgoj, Milka Broch, obratile su se Središnjem uredu za osiguranje radnika s molbom da im se u njihovoj zgradi dodijeli prostorija u kojoj bi ova društva u radnoj zajednici osnovala stanicu za obavješavanje i savjetovanje “koja bi pomalo omogućivala razumnu koordinaciju rada svih karitativno-socijalnih društava”, djelujući dva sata dnevno svaki radni dan (DAZ, 779., sig. 14:1/34). U svibnju iste godine obratile su se upravniku policije s molbom da se kod policije u Zagrebu osnuje Sredi-

¹⁴ Pravne savjete svojim štičenicama pružala je i udruga Materinstvo – Društvo zagrebačkih žena, u okviru koje je besplatne pravne savjete “na korist bijednih i zapuštenih žena” davao odvjetnik Petar Petaj, umirovljeni vijećnik Banskog stola.

¹⁵ Broj članica Društva tijekom godina je opadao, dok je istovremeno rastao broj klijentica u domu. 1931. godine Društvo je imalo 230 članica i pružilo je pomoć u 33 slučajima. U prvoj godini otvaranja doma, 1932., imale su 205 članica, u domu je boravilo 265 žena, a obavile su 28 intervencija. 1936. broj članica je opao na 70 (u 13 mjesta), a broj gošći u domu popeo se na 613 (s 3691 noćenjem). Zapisnici godišnjih skupština, DAZ, 779., sig. 14.

¹⁶ Milica Bogdanović prva je žena koja je završila studij i prva koja je doktorirala na Sveučilištu u Zagrebu (povijest na Filozofskom fakultetu) 1907. godine (Hrvatski biografski leksikon, 1989.:74, Luetić, 2002.:196).

šnja socijalno-obavještajna stanica za grad Zagreb koja bi poslužila racionalizaciji djelovanja svih “javnih i privatnih socijalnih i zdravstvenih ustanova u Zagrebu, i to obavještavanjem, upućivanjem, posredovanjem i povezivanjem rada raznih ustanova i društava. Stanica bi obuhvatala pomaganje čovjeku kroza cio život: brigu za bremenite žene, za dojenčad, za djecu u pretškolskom o školskom uzrastu, za zreliju mladež, za odrasle, za starce i starice; za neuposlone i nesposobne za rad; u slučajevima bolesti, poroka, nezgoda itd.” (DAZ, 779., sig. 14:50/34, podvučeno u izvorniku). Nakon toga, u listopadu 1934. godine, Socijalni odbor zagrebačke gradske uprave inicirao je okupljanje društava srodnih interesa “osnivanjem Radnih zajednica pojedinih grupa društava, u kojima će se povezivati sve dobrovoljne okupljene radne snage. Taj reorganizovani socijalni rad treba da obuhvata čovječiji život od rođenja do groba” (DAZ, 779., sig. 14:59/1934.). U Radnoj zajednici za “zaštitu žena i djevojaka” okupili su se predstavnici Uprave policije, gradskog Socijalnog odsjeka, Udruženja jugoslavenskih žena, Kola domaćica, Zaštitnica djevojaka, udruge Naš dom, Patronaže za zaštitu mladih djevojaka, Langovog doma, Saveza jugoslavenskih žena, Ženskog pokreta i Babičke škole. Radnoj zajednici za zbrinjavanje djece s ulice pristupili su Zaštitnice djevojaka, Društvo za individualni razvoj (njegov Socijalni odsjek), Središte za socijalno-medicinski rad sestara pomoćnica, Teozofsko društvo, Društvo za pomaganje sirotinje i suzbijanje prosjačenja, Udruga za našu djecu s Dječjim domom, s namjerom zbrinjavanja djece s ulica i osnivanja Dječjih naselja, Sabirališta i Doma.

Udruženje za individualni odgoj i nastavu mladeži u Zagrebu, koje je te godine

iznijelo niz prijedloga za reformiranjem socijalne skrbi, osnovalo je Radnu zajednicu za socijalni rad omladine u školama (na čelu su bili predsjednik zagrebačke sekcije Jugoslavenskog profesorskog društva, direktor Pavao Serdar, Milica Bogdanović i Milka Broh), navodeći kako se u nekim gimnazijama već počeo provoditi socijalni rad u okviru radne zajednice “Omladina za omladinu”, “koji se sastojao u tome, da je jedan ili više razreda vodio brigu o jednom djetetu, razrednom kumčetu, tj. učeniku, kojemu je bila potrebna neka pomoć. Izaslanik razreda posjećivao je pod vodstvom svojih nastavnika porodicu svoga šticećenika, tako, da je cijela porodica potpala pod skrb razreda.” Među prijedlozima ove udruge bila je još akcija za pomoć nezaposlenima stvaranjem novih zvanja, primjerice odgojiteljica za predškolski odgoj, oko čega su namjeravale okupiti Zaštitnice djevojaka, Središnji ured za socijalno-medicinski rad sestara pomoćnica, Školu sestara pomoćnica, Higijenski zavod i Udruženje za individualni razvoj. Jedan od naglasaka bio je na učenju stranih jezika, jer su mnoge obitelji zbog toga angažirale strane guvernante. Nadalje, govorilo se o potrebi osnivanja ženske policije te da uz policiju i sud pri radu s mladeži djeluje i savjetnica, “zaštitnica, savjesna, dobra, razumna žena, koja bi nastojala, da grijешnika iza kazne izvede na pravi put. Ona bi istraživala i razloge koji su doveli dotičnika do grijeha na što policija i sud preopterećeni poslom uvijek ne dospijevaju” (DAZ, 779., sig. 14). Po kasnijim navodima Milice Bogdanović, Radne zajednice bile su pomalo artificijelne i udruge su efikasnije djelovale u suradnji s manjim brojem srodnih udruga. Ipak, do 1940. godine u Zagrebu je osnovano 11 radnih zajednica¹⁷, a registrirana je i Središnja

¹⁷ Bile su to radne zajednice za: socijalnu pomoć trudnica, matera i dojenčadi; male djece; pučkoškolske djece; srednjoškolske mladeži; naučnika i naučnica; žena i djevojaka; radnika i privatnih namještenika; staraca i starica; invalida, nemoćnika i bogalja; moralno ugrožene mladeži; bolesnih od tuberkuloze (Godišnjak banske vlasti, 1940.:229).

radna zajednica za socijalnu pomoć Banovine Hrvatske. Iz prepiske Zaštitnica djevojaka, kao i iz gore navedenih prijedloga, vidljivo je da su privatne udruge intenzivno pratile razvoj socijalne zaštite u europskim zemljama, posebno u Njemačkoj, i poduzimale inicijative da se moderni oblici socijalnog rada primijene i u Hrvatskoj.¹⁸

Zaštitnice djevojaka trajno su vodile kampanju za ukidanjem zakona o reglamentaciji prostitucije i obavještavale policiju o nelegalnim javnim kućama. Društvo je imalo povjerenice u 22 jugoslavenska grada, a financijski ih je godišnjim donacijama podržavalo Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja, Higijenski odsjek Savske banovine, Gradsko načelstvo Zagreb, Narodna banka, Osiguravajuće društvo Dunav i druge banke, tvrtke i pojedinci. Društvo je pogodila ekonomska kriza krajem 1930.-ih godina i njihova je aktivnost slabila, kao i posjećenost njihovog Doma jer se rjeđe putovalo. Za vrijeme Drugog svjetskog rata vlasti NDH su raspustile društvo, a njegova je imovina 1943. godine predana Ustaškoj ženskoj lozi. Društvo je obnovljeno 1945. godine, ali je novim Zakonom o udruživanju, zborovima i drugim javnim skupovima 1947. ukinuto, kao i sva druge karitativne, humanitarne i socijalne udruge građana, kad je socijalna zaštita prešla u nadležnost narodnih odbora.

Zaštitnice djevojaka imale su usko definirano polje djelatnosti i ograničene resurse (volonterski rad članica koje su bile dosta zauzete na vlastitim radnim mjestima), što je objektivno utjecalo na smanjene dosege njihovog djelovanja.¹⁹ Iz arhivske građe zaključuje se da je društvo bilo apolitično, što je možda razlog slabljenju interesa članica

u razdoblju jačanja hrvatskog nacionalnog pokreta koji kulminira osnivanjem Banovine Hrvatske. Ističe se po tome što je jedno od rjeđih dobrotvornih društava čija je inspiracija primarno feministička, bez snažno izražene nacionalne opredijeljenosti, bilo hrvatske bilo jugoslavenske.

PRVE PROFESIONALNE SOCIJALNE RADNICE

Problem koji je bio prisutan u mnogim dobrotvornim društvima (pa i kod Zaštitnica djevojaka) ticao se stalno zaposlenog osoblja, što je rješavano djelomično oslanjanjem na neki izvor kvalificirane, profesionalne ženske radne snage. Vidjeli smo da su u nekim društvima korištene učiteljice ili redovnice. Od sredine 19. do sredine 20. stoljeća svjedočimo preklapanju ingerencija učiteljica i medicinskih sestara (bilo redovnica bilo laikinja u oba zanimanja) na područjima koje su na marginama njihovog središnjeg interesa – odgoja i obrazovanja i bolesničke skrbi – s ingerencijama (službeno još nepostojeće) profesije socijalnog radnika. Zagrebačka gradska uprava je, pored administrativnog osoblja, za rad s klijentima koristila profesionalne skupine koje su imale status socijalnih radnica, iako je u to vrijeme termin i dalje često bio korišten u općenitom smislu svakog rada na području socijalne zaštite.

Za gradski Socijalni odsjek izvide u socijalno ugroženim obiteljima obavljale su sestre pomoćnice iz Središnjeg ureda za socijalno-medicinski rad sestara pomoćnica, koje su primarno obavljale medicinske izobrazbe, posebno kod bolesnika od tuberkuloze. Obučene u Državnoj školi za sestre pomoćnice pri Školi narodnog zdravlja od

¹⁸ Nažalost, arhivska građa Socijalnog odsjeka uprave grada Zagreba nije sačuvana, tako da nije moguće istražiti kako je Odsjek odgovarao na ove inicijative i što je sam poduzimao.

¹⁹ U razvijenim zapadnoeuropskim zemljama Zaštitnice djevojaka imale su vlastite zgrade i stanove te su iz većih prihoda mogle pokrivati besplatan smještaj za siromašne klijentice. Zagrebačke Zaštitnice za stan su plaćale najamninu.

1930. godine, pored medicinskog obrazovanja dobivale su znanja o socijalnoj medicini, higijeni i etici sestara pomoćnica (*Zakon o stručnim školama...*, 1930.). Suradivale su s mnogim gradskim socijalnim institucijama i privatnim udrugama, a klijentima su "dijelile prašak i savjete". Osnovale su svoju profesionalnu udrugu Društvo diplomiranih sestara pomoćnica i objavljivale časopis *Sestrinjska riječ*. Budući da su bile posebno školovane, izgradile su svoj zaseban profesionalni identitet i radile na njegovoj zaštiti i promicanju svojih interesa.²⁰

To se ne može reći za učiteljice gradskih dječjih skloništa, od kojih su u gradskom Socijalnom odsjeku tražili da budu socijalne radnice, ali poslije punog radnog vremena i bez dodatne novčane nagrade. Dječja skloništa (1935. godine u gradu ih je bilo devet²¹, a kasnije dvanaest) bile su socijalne ustanove, u nadležnosti Socijalnog odsjeka gradske uprave, i primale su na dnevni boravak djecu staru od četiri godine do četvrtog razreda osnovne škole, koja su dolazila iz siromašnih obitelji s oba zaposlena roditelja, ili gdje je majka bila ozbiljno bolesna, najčešće od tuberkuloze. Zaposlenice skloništa bile su učiteljice koje su 1933. osnovale svoje Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa s ciljem zaštite svojih interesa i unaprjeđenja kvalitete rada (prva predsjednica bila je Hermina Kerdić). U tu svrhu organizirale su za svoje članice pedagoške i tečajeve stranih jezika, predavanja i stručne ekskurzije.

Jedna od dužnosti koje je Socijalni odsjek nalagao učiteljicama gradskih dječjih skloništa bili su izvodi u domove štitenika dva puta godišnje kako bi se procijenila obiteljska situacija i potreba za socijalnom intervencijom (primanje djeteta u sklonište

ili podjela zimske odjeće). U tom pogledu učiteljice su vršile ulogu socijalne radnice i tako su im se obraćali njihovi nadležni, primjerice gradski senator Franjo Gulin: "Naglašavam da je učiteljica gradskih dječjih skloništa u prvom redu socijalna radnica, a onda tek nastavnica. (...) Dapače tražiću da se ti izvodi obavljaju tijekom cijele godine. Socijalna radnica posjetima u kuće vidi na kojem se stupnju nalazi socijalno stanje pučanstva. (...) Nađete li skroz nehygijski stan potrebno je to javiti socijalnoj skrbi, a mi ćemo naći načina da se u takovim stanovima zabrani stanovanje. To nije samo potreba, već je to i dužnost. Voljan sam da vam se rad u skloništu skрати, tj. smanji, ali rad na terenu tražim, jer taj rad mora da bude" (DAZ, 768.: 13.11.1937.).

Iz izvora je vidljivo da je postojala stalna napetost između Socijalnog odsjeka, koji je insistirao na primarnosti njihova socijalnog rada, i učiteljica koje su izvide smatrale teretom. U stvari, problem je ležao u lošoj regulaciji radnog vremena. Od učiteljica se očekivalo da izvide obavljaju nakon redovnog radnog vremena (nakon 18 sati), međutim, za to nisu bile dodatno plaćene. Nadalje, Socijalni odsjek tražio je od njih da vrše izvide i u obiteljima školske djece koja nisu bila štitenici skloništa kako bi odredili ima li obitelj pravo na primanje pomoći u zimskoj odjeći. Dok su sestre pomoćnice u izvidima i funkciji socijalnih radnica pronalazile izvor profesionalne legitimacije, učiteljice su bile socijalne radnice protiv svoje volje. Jedna od razlika između ove dvije profesionalne skupine bila je u različitom obrazovanju. Sestre pomoćnice bile su posebno obrazovane za socijalni rad, dok učiteljice nisu bile sustavno pripremane za svoje dužnosti. Kad su osnovale udrugu 1933. godine, brinule su se zbog neposto-

²⁰ U sklopu projekta "History of Social Work in Eastern Europe, 1900-1960", istraživanje o sestrama pomoćnicama, čiji će rezultati biti objavljeni kasnije, obavila je Vanja Branica.

²¹ U Krajiškoj ulici, Kaptolu, Ivkančevoj, Supilovoj, Harambašićevoj ulici, Jordanovcu, Horvatima, Selskoj cesti, Novoj cesti i na Kuniščaku.

janja ustanovljenih načela rada, procedura koje su trebale biti primijenjene u istim situacijama, i kriterija za biranje djece, te su ih nastojale razraditi na stručnim sastancima (DAZ, 768.: 11/1933.). Međutim, iz dokumentiranih aktivnosti njihove udruge razvidno je da su njihovi interesi primarno bili pedagogija i pedagoški rad s djecom, što je i bila njihova osnovna kvalifikacija. Među dvadesetak tema za predavanja koje su članice predložile u anketi Udruženja kao dio trajne edukacije, samo dvije su bile vezane uz specifičan rad sa socijalno ugroženom djecom, a ostale su se odnosile na psihologiju, praktičnu pedagogiju i tečajeve ritmičke gimnastike, Montessori metode, ručnog rada i tečaj za zborovođe. Ovome se pridružio i dodatni problem loših radnih uvjeta. Učiteljice su osjećale iscrpljenost nakon osam sati rada s više od dvadesetoro male djece, nakon čega su trebale obavljati izvide. Žalile su se na obavezu izvida u udaljenim radničkim naseljima, mračnim hodnicima, podrumima i tavanima, mjestima neugodnim za ženu (DAZ, 768.:54/1939.). Pozivale su se na statut i Pravilnik o naknadama za službena putovanja, vanjske radove i seobe službenika grada Zagreba. U proračunu gradske uprave postojala je stavka za rad izvan ureda i izvan radnog vremena za pripadnike birokracije – ali ne i za učiteljice. Kako su izvidi bili neplaćeni, učiteljice su tražile barem novac za cipele koje su uništavale dugim hodanjem i blatom. Od gradske su uprave dobivale dvije uniforme godišnje, jednostavne plave kute poput sestara pomoćnica.

U drugoj situaciji, međutim, učiteljice su koristile svoju funkciju socijalnih radnica kao argument u svoju korist u borbi za poboljšanje radnih uvjeta. Nekoliko godina vodile su s gradskom upravom borbu za dužji ljetni odmor. Dok su učiteljice u redovnim školama imale dva mjeseca ljetnih ferija, skloništa su bila otvorena cijele godine. Učiteljice skloništa tražile su 30 dana ljetnog odmora, što su dobile tek krajem 1939.

godine. Neke su članice iznosile prijedloge da se djeca ljeti pošalju na selo kod rodbine ili u Odmaralište u Selce. Druge su se, pak, protivile zatvaranju skloništa tijekom dva ljetna mjeseca: “Naglašujem da smo učiteljice u službi socijalne skrbi, dakle socijalne radnice i da nismo isto što i učiteljice škola. Mi zamjenjujemo djeci dom, dakle ne možemo baciti djecu kroz neko vrijeme na ulicu i ako im dajemo jesti ipak ih bacamo na ulicu, to nije socijalno, dakle protivni se našoj dužnosti i ideji. Taj argument nas je spasio da spadamo još i nadalje pod socijalnu skrb, a ne pod nastavu, premda školski nadzornik ima pravo pregleda skloništa” (Pismo Marije Czerny i Vere Pavin Udruženju DAZ, 768.:11b/936-37). Učiteljice su nastojale uspostaviti kontakte sa sličnim socijalnim institucijama u zemlji i u inozemstvu. Članice udruga posjetile su dječja skloništa u Sofiji, Budimpešti i Beču kako bi proučile njihov način rada, što možemo smatrati pokušajem osnaživanja njihovog profesionalnog identiteta.

Prikazana evolucija sudjelovanja žena u praktičnom pružanju socijalne zaštite, od dobrovoljnog karitativnog rada pripadnica gornjeg građanskog sloja, preko volonterskog angažmana zaposlenih žena, do prvih, loše plaćenih socijalnih radnica s neriješenim problemom radnih uvjeta, pokazuje da je i na području socijalne skrbi trajno bio izražen opći problem neplaćenog i potplaćenog ženskog rada, koji je dalje proširen na cjelokupnu struku socijalnih radnika kao tzv. feminiziranog zanimanja. Ona svjedoči i o intelektualnom angažmanu žena na razvijanju praktičnih metoda rada, razvijenom civilnom aktivizmu između dva svjetska rata te o borbi za poboljšanje radnih uvjeta. Povijest socijalnog rada otkriva kako su mnoge današnje socijalne institucije nastale kao plod privatne inicijative građana, a država ih je naknadno inkorporirala u vlastiti sustav socijalne zaštite (osobito podružtvljenjem socijalne zaštite u razdoblju socijalizma).

LITERATURA

- Almanah grada Zagreba* (1931.). Zagreb: Novinarska zadruga.
- Benyovsky, L. (1996.) *Društvo Hrvatska žena u Karlovcu 1921-1945, 1991-1996*. Karlovac.
- Benyovsky, L. (1998.) Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata. *Časopis za suvremenu povijest*, 1:73-93.
- Bogdanović, M. (1928.) *Jozefina Butler*. Beograd.
- Bogdanović, M. (1929.) *O trgovini djevojkama i o zaštiti njihovoj*. Zagreb.
- Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske 1939.-26.VIII.-1940.* (1940.) Zagreb.
- Hrvatski biografski leksikon sv. 2 (1989.)*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Kako je osnovana i što je učinila Narodna zaštita 1914.-1924. (Izvjestaj o desetogodišnjem radu)* (1926.). Zagreb: Narodna zaštita.
- Kalendar Narodne zaštite za godinu 1931.* (1931.) Zagreb: Narodna zaštita.
- Kolar-Dimitrijević, M. (1997.) Prilog poznavanju života i rada radićevca i humanitarca dra Đure Basarićeka (1884.-1928.). *Podravski zbornik*, 23:85-98.
- Kosier, Lj. (1930.) Socijalno stanje i socijalan rad u Jugoslaviji. U: Lj. Kosier (ur.), *Jugoslavenski socijalni almanah*. Zagreb-Beograd-Ljubljana.
- Luetić, T. (2002.) Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. *Povijesni prilozi*, 22:167-207.
- Majcen, V. (1995.) *Filmska djelatnost Škole narodnog zdravlja "Andrija Štampar" (1926.-1960.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Palac, N. (1994.) Djelovanje ženskih crkvenih redova na razvoj hrvatskog školstva. U: M. Pranjić, N. Kujundžić i I. Biondić (ur.), *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti.
- Parnica, R. (2000.) Filantropija u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća (Zaklade u javnom i pravnom životu). *Historijski zbornik*, 53:101-122.
- Peić-Čaldarović, D. (1997.) Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.-1941.). *Časopis za suvremenu povijest*, 3:491-503.
- Peić-Čaldarović, D. (1999-2000.) "Ženska posla" između obitelji i profesije. *OTIVM*, 7-8:66-73.
- Pleše, S. (ur.) (2000.) *Pravila društava 1845.-1945. Tematski vodič*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Prlenda, S. (2004.) Young, Religious, and Radical: The Croat Catholic Youth Organizations 1922.-1945.. U: J. Lampe, M. Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest: CEU Press.
- Sklevicky, L. (1984.) Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do Drugog svjetskog rata (I). *Polja*, 308:415-417.
- Stanković, M. (1944.) *Mladost vedrine*. Zagreb: Veliko Križarsko Sestrinstvo.
- Šilović, J. (1915.) *Karitativni rad za vrijeme rata*. Zagreb.
- Švob, M. (1998.) Razvoj ženskih općih i židovskih dobrotvornih organizacija. U: *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb: Židovska općina Zagreb.

ARHIVSKI IZVORI

- Državni arhiv Zagreb (DAZ). *Dobrotvorno društvo Prehrana*. Fond 1029.
- Državni arhiv Zagreb (DAZ). *Odredba kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu od 24. rujna 1922. broj 11.027 prs. o nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba* (1922.). Fond 779.
- Državni arhiv Zagreb (DAZ). *Udruženje učiteljica gradskih dječjih skloništa u Zagrebu*. Fond 768.
- Državni arhiv Zagreb (DAZ). *Zaštitnice djevojanika*. Fond 779.
- Web stranica projekta *History of Social Work in Eastern Europe 1900-1960*: <http://www.sweep.uni-siegen.de/>
- Web stranica Spartacus Educational: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/Wbutler.htm>
- Zakon o stručnim školama za pomoćno osoblje u socijalnoj i zdravstvenoj službi (1930.) *Narodne novine* 279.

Summary

WOMEN AND FIRST ORGANIZED FORMS OF PRACTICAL SOCIAL WORK IN CROATIA

Sandra Prlenda

Centre for Women's Studies

Zagreb, Croatia

The paper gives the overview of the history of charity and social work carried out by women on the Croatian territory from the end of the 19th century until World War II. It describes socio-economic preconditions for the entrance of women into the public sphere, where they found the prolongation of their traditional role of caregivers in charity work. In the end of the 19th century, the upper class members were active in charity, humanitarian and cultural work organised in ladies' societies. Later on, women's organisations gradually became more democratic and narrowed their scope. The second part of the paper presents the results of the research based on the archival materials on some of the first forms of modern social work. The Friends of Young Girls (1927-1947) was a civil organisation based on feminist principles, with the aim of fighting against prostitution. In co-operation with the international federations of Friends of Young Girls and similar civil initiatives in Croatia, they tried to apply social work methods with their clients, primarily prevention, counselling, support and education. The first professional social workers employed by the municipal authorities of Zagreb were nurse aides and teachers of city shelters for children. These two groups had different training and working conditions, and therefore the level of their professional identity was also different.

Key words: history of social work, women, charity organisations, women's organisations, methods of social work in history.